

**X. ULUSLARARASI
YUNUS EMRE SEVGİ
BİLGİ ŞÖLENİ BİLDİRİLERİ
(06-08 MAYIS 2010)**

**Hazırlayan
Prof. Dr. Erdoğan BOZ**

ESKİŞEHİR, 2011

YUNUS EMRE’NİN DİLİNDE DEYİMSEL ANLATIM

Doç. Dr. Bilâl AKTAN*

Yunus Emre’nin üslubunu oluşturan birtakım önemli özellikler vardır. Bu özelliklerden biri de şiirlerinde yer verdiği bolca deyimsel anlatımlardır. Önce “deyim” ve deyim özelliklerine bakmak sonra da Yunus Emre’nin üslubunu belirleyen belli başlı diğer özelliklere kısaca göz atmakta yarar vardır. “Deyim, anlatım gücünü artırmak için, az çok mantık dışına kayan, bazı sözcükleri değişmediği hâlde bazıları değişip çekime giren kalıplardır.” (Hatiboğlu 1972: 194) Deyim kullanma, kelimelerin alışılmış anlamları dışında dikkat çekmek, anlatım zorluğunu kolaylaştırmak ve anlatımı güçlendirmek ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Deyimlerde, her şeyden önce anlam bakımından bir abartma ve mantık dışına kaçma söz konusudur. Deyim ile sanki olağanüstü manzaralar, hayaller, resimler çizilmeye çalışılır. Çizilen hayaller, resimler ise abartılıdır ve çok zaman mantık dışıdır.

“Yunus Emre, şiirlerinde alışılmamış çokça bağdaştırmalara da başvurulmuştur. Şair, dildeki olağan, alışılmış sözcük bağdaştırmalarının dışına çıkarak somutla soyut kavramları bir araya getirme yoluyla, dinleyende/okuyanda yepyeni, bambaşka tasarımlar ve duygular, imgeler oluşturabilmektedir.” (Aksan 2005: 205) Ayrıca deyim aktarmaları, ad aktarmaları, eş anlamlı ve zıt anlamlı kelimelere aynı beyit veya dörtlüklerde yer verme, çok çarpıcı benzetmelere (*Bu vücûdum şehrine her dem giresüm gelür YD*, s. 63 vb.)¹ başvurma gibi hususlar, Yunus Emre’nin üslubunu belirleyen belli başlı özelliklerdir.

Yunus Emre, bütün insanlar için doğru ve geçerli olan hakikatleri dile getirirken, sıradan bir kişiyle konuşuyormuş gibi bir anlatıma başvurur. Bu anlatım sırasında ne kendini, ne de

* Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Ed. Öğ. Üyesi / KÜTAHYA.

¹ Örnek olarak kullanılan tanıklar için YD, RN kısaltmaları verilmiştir. M. Tatçı, (YD) *Yunus Emre Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991; M. Tatçı, (RN) *Yunus Emre Divanı- Risâletü'n-Nushiye III*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991.

Türkçeyi zorlar. N. Hacıeminoğlu'nun bu husustaki değerlendirmesi şu şekildedir:

“Yunus’un üslubu açık, yalın, sade, düz, tabii, özentisiz, gösterişsiz, süssüz ve dosdoğru bir söyleyiştir. Onun ifadesi eski Türk cümlesinin devamıdır. Bu ifade ve cümle şekli, aslında Türk ırkının karakterine çok uygundur. Çünkü Türk milleti davranışlarında dolambaçlı yolu, gösterişi, müphemlik ve yapmacığı sevmez. Samimi ve açıktır. Olduğu gibi görünür, düşünüp inandığı gibi konuşur. Onun için üslup sanatkârın karakterini, sanatkâr da, eğer başka tesirlerle ifade tarzını değiştirmemişse, mensup olduğu milletin karakterini aksettirir. Yunus’un devrinde edebiyatımıza ve dilimize Arap ve Acem üsluplarının tesirleri henüz girmediği için onda millî vasıflar bütünüyle mevcuttur. Yunus’u okumak, meyveyi bahçede ağacın dalından koparıp yemek gibidir. Onun şahsiyetini yapan en önemli özellik de budur.” (Özbay-Tatçı 1991: 152)

Yunus Emre’yi ebedî kılan ve hiç kimse ile mukayese edilemeyecek kadar önde ve yüksekte tutan da, onun bu yönüdür. Muhteva itibarıyla Mevlana, Gülşehri, Âşık Paşa, Ahmed Yesevî, Nesimî, Niyazî-i Mısrî gibi birçok mutasavvıf şairle aynı düşünce noktasında buluşan şair, dili ve üslubu ile onlardan farklıdır. Hatta bu sebeple, halka onlardan daha fazla yakın olduğu için hepsinin önüne geçmiştir.

Yunus Emre’nin yukarıda dile getirilen dil ve üslubuyla ilgili kısa açıklamaların yanı sıra, şiirlerinde kullandığı bolca deyimsel anlatımlar da önemli bir özellik olarak yer tutmaktadır. Şiirlerinde o kadar çok deyimsel anlatıma başvurmuştur ki, bir beyitte, hatta bazen bir mısradan birden çok deyim yer vermiştir. İşte o deyimlerden birkaçı:

Gönül yıkmak / Can yakmak:

Serd söz ile gönül yıkdum od oldum cânları yakdum (YD, s. 167)

Tuzak kurmak / Ele girmek:

Câna tuzak kuralım şayet ‘ışk ele gire (YD, s. 224)

Bel bağlamak / Yola gelmek:

Kim ki gerçek mürid ola bil bağlayup gelsün yola (YD, s. 95)

Aklını almak / Gözünde kalmak:

*Dostum beni deli kaldı aklumu fikrümü aldı
Hayâli gözümdede kaldı dostun cemâlin arzular (YD, s. 95)*

Tuzağa düşmek / Ele gelmek:

'İşk duzagina düşdüm tutildum ele geldüm (YD, s. 151)

Bazı beyitlerde ise hem bir atasözü hem de bir deyimle birlikte yer vermekle, Yunus Emre'nin ne kadar özlü anlatım yolunu benimsediği daha iyi anlaşılmaktadır.

Tag ne kadar yüksek ise yol anun üstünden aşar

Yunus Emre'm yolsuzlara yol gösterür vü hoş eder (YD, s. 86)

beytini buna örnek gösterebiliriz.

Deyim kuruluşu için en az iki kelime gerekir. İki ve daha çok sözcükten kurulu deyimlerde kalıplaşmış, yepyeni bir anlam söz konusudur. Deyimi oluşturan isim ve fiiller, çekim eklerini alabilirler. Bu yönleriyle deyimler, çok daha katı bir şekilde kalıplaşmış olan birleşik kelimelerden (açıkgöz, gecekondu, binbaşı vb.) ayrılırlar. Yunus Emre'nin şiirlerindeki deyimleri, yargı bildirme yönüyle, yargı bildiren ve yargı bildirmeyen deyimler olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Yunus'un her iki eserinde yargı bildiren tek deyim belirleyebildik; o da

Her kimün dost tâ'atinde eli yok

Buşu almış anun agzı dili yok (RN, s. 220)

beytinde geçen "Agzı dili yok"tur. Bunun dışındaki bütün deyimler, yargı bildirmeyen deyimlerdir. Yargı bildirmeyen deyimleri ise kuruluşlarına göre aşağıda görüldüğü şekilde sınıflandırmak mümkündür:

1. Birleşik Fiil Kuruluşundaki Deyimler

a) İki Ögeli Deyimler

Yunus Emre'nin kullandığı deyimlerin en 'çok birleşik fiil grubu kuruluşunda oldukları görülmektedir. Bunların da yine çok önemli bir kısmı, bir isim ve bir fiil olmak üzere; iki ögeden meydana gelmiştir. Bu tür deyimlerin büyük bir bölümü, hiç değişime uğramadan, olduğu gibi bugün de kullanılmaktadır. Metinlerde geçen bu tür deyimlere ilişkin bazı örnekler ile bunların tanıkları aşağıdadır: *Benzi sararmak, dili tutulmak, ele girmek, yola girmek, göz koymak, cana kıymak, söz tutmak, iş düşmek, akli ermek, kuyu kazmak, gözüni açmak, gönül yıkmak, dile getirmek, dile gelmek...vb.*

Gönül yıkmak:

Ak sakallu pîr koca bilmez ki hâli nice

Emek yimesin hacca bir gönül yıkarısa (YD, s. 207)

Göz yummak:

Kamu vasfı vü 'arz-ı hâli oldı

'Akıl ne didise göz yumdı kaldı (RN, s. 571)

Yola girmek:

Sensiz yola girer isem çârem yok adım atmaga

Gövdemde kuvvetim sensin başum götürüp gitmege (YD, s. 45)

İki ögeli olup birleşik fiil kuruluşundaki deyimlerin bir kısmı o günden bugüne bazı değişimlere uğramışlardır. Değişimler, genellikle bazı kelimelerin eş anlamlıları ile değiştirilmesi şeklinde düzeyde görülür:

Kulak tutmak : Kulak vermek

Çü âgâz itdi kim sözini diye

Kulat dutdı 'akıl ol keleciye (RN, s. 413)

Ödü sıamak : Ödü patlamak, kopmak.

Yunus ödüni sıdur bu yola geldün ise

Ödleri sıdmayanlar bu yola gelmediler (YD, s. 64)

Boyun burmak : Boyun bükme.

Alıgörüñ turvandadan aşk eridür onu tadan

Bunda boyun buran âdem Hak katında dermâdedür
(YD, s. 67)

Emek dökmek : Emek çekmek.

Taglar aşup berye söküp irak yire emek döküp
İstedüğün bundayiken bu ne acep sefer durur (YD, s. 76)

Yoldan azmak : Yoldan çıkmak.

Begler azdı yolından bilmez yoksul hâlinden
Çıkdı rahmet gölinden nefis göline talmışdur (YD, s. 84)

Kulak urmak : Kulak vermek.

Okına Kur'ân u Yâ-sîn
Kulak urup dinleyesin (YD, s. 90)

Elden ele düşmek : Elden ele dolaşmak.

Bu nesneyi terkeyledüm yürümege azmeyledüm
On iki sünüğüm yazarlar elden ele düşdi gönül (YD, s.
125)

Ele getirmek : Ele geçirmek.

Terk idelüm il ü şârı
Dost için kılalum zârı
Ele getürelüm yârı
Gel dosta gidelüm gönül (YD, s. 130)

Çomak urmak : Çomak sokmak.

Gök yüzinde ferîşteler Yûnus ne kasd ider bunlar
Dek turmazsa ferîşteler 'Arşa çomak uran benem (YD, s.
162)

Gönül düzmek : Gönül yapmak.

Sordum deniz balığına irak degül salığına
Girdüm gönül sınıgına gönülleri düzer oldum (YD, s.
166)

Gönülден sürmek : Gönülден çıkarmak.

Dervîşlerin yolına sıdkıla gelen gelsün
Hak'dan özge nesneyi gönülден süren gelsün (YD, s.
175)

Kendözine gelmek : Kendine gelmek.

İy yâranlar iy kardaşlar ecel ire ölem bir gün

İşlerüme pişmân olup kendözüme gelem bir gün (YD, s. 176)

Öğüne düşmek : Aklına düşmek.
*Sen bilmez misin Mûsâ ben neden ayrılduğum
Şunlar öğüme düşdi beni humâr eyledi (YD, s. 239)*

Gönül sımak : Gönül yıkmak, kırmak.
*Bin kez hacca vardunısa bin kez gazâ kaldunısa
Bir kez gönül sıdunısa gerekse yüz yıl yol doku (YD, s. 245)*

Kulak tutmak : Kulak vermek, dinlenmek.
*Okınan Kur'ân'a kulak tutulmaz
Şeytânlar semirdi kuvvetlü oldı (YD, s. 257)*

Anlamca kalıplaşmış, aynı zamanda birleşik fiil olarak da adlandırılan iki ögeli deyimlerin fiil ögeleri yüklem olurken, isim ögeleri; özne, nesne, zarf ve yer tamlayıcısı olabilmektedir (Korkmaz 2003: 838-846). Aşağıdaki deyimler bu türe ilişkin deyimlerdir:

Eli ermemek, (birine) taş atmak, dili dönmek, sözünü esirgememek, gözünü açmak, ayağa düşmek, can vermek, defteri dürmek, yola gelmek, yol vermek, elden bırakmak, yol gözlemek, dile vermek, can kulağıyla dinlemek, yol bulmak, yüreği yanmak, dile getirmek, mât olmak, yüz sürmek, yolda kalmak, elden bırakmak, elini çekmek, göz yummak, gönül almak, başa gelmek, bağrını delmek, bayram eylemek, boyun eğmek, yabana atmak, dile gelmek, akıl ermek, haddini bilmek, gözyaşı akıtmak (dökmek), bel bağlamak, eli ermek, 'aşka gelmek, içi yanmak, başa gelmek, canı yanmak, hor bakmak, aman vermek, eli varmak, yolu uğramak, boynunu vurmak, kaşını çatmak, sağa sola bakmamak, el almak, gönül yapmak, yola düşmek, el sunmak, söz dinlemek, gözü doymak, gönlü kararmak, yol bulmak, dile düşmek, gönül almak, belini bükmek, derdine yanmak, yolda(n) kalmak, ortaya koymak, derdine düşmek, yaş akıtmak, candan geçmek, dilini tutmak, akli gitmek, aradan çıkarmak, göğüs germek, benzi solmak, (başına) iş açmak, parmak ile göstermek, yüksekte bakmak, baştan çıkmak, geri kalmak, el uzatmak, elden almak, haber almak, göze

görünmemek, yüz tutmak, gözüne girmek, baş komak, gönlünü kaptırmak, gücü yetmek, elden komak (bırakmak), ciğeri dağlanmak, kül olmak, ömür sürmek, hallaç pamuğu gibi atılmak, ciğeri kebâp olmak.

*Şol seni seven kişi komuş yolına bası
İki cihân güneşi sensin yâ Resûllallah (YD, s. 232)*

*Gözüm anun yüzünden niçe gideribilem
Bin türlü kalınç ile gönlümi şöyle kapdı (YD, s. 243)*

*Dosta âşık olanun güci sözine yiter
Güci sözüne yiten sözünü dilden kodı (YD, s. 247)*

*Yûnus eydür dimegil dostı gerçek severin
Dostı gerçek sevenler benliğin elden kodı (YD, s. 247)
Akar sulayın çağlaram
Dertlü cigerüm dağlaram
Şeyhüm anuban ağılaram
Gel gör beni 'ışk n'eyledi (YD, s. 266)*

*'İşkun odı düşdi bana ben yanaram ne gam sana
Yanup içüm kül olmuşam gözetme taşra tonumu (YD, s.
268)*

*Niçe yıllar ömür sürdüm
Anca ağlayuban güldüm
İşte ecel sana geldüm
Esenledüm dünyâm seni (YD, s. 270)*

*Cercîs olup basıldum Mansûr oldum asıldum
Hallâc panbugı gibi bunda atılup geldüm (YD, s. 148)*

b) Üç Ögeli Deyimler

Bu tür deyimlerin sayısı azdır. Bu deyimleri oluşturan sözcüklerin her biri, iki ögeli deyimlerde olduğu gibi, yüklem, özne, nesne ve yer tamlayıcısı olabilir. (Korkmaz 2003: 846-857)

Aklını başından almak:

Gele sana cân alıcı dahî cân alur kılıcı

Aklını başdan alıcı bir dem aman vermez ola (YD, s. 47)

Aklı başına gelmek:

İy uslular iy uslular siz eyidün ben n'ideyüm

*Ol dost yüzün göreliden 'aklum başa gelmez benüm (YD,
s. 163)*

Aklını başına divşürmek : Aklını başına toplamak.

Esritdi, 'ışka düşürdi ben hamıdum 'ışk bişürdi

*'Aklum başuma divşürdi hayrı şerden seçer oldum (YD,
s. 160)*

Kılı kırk yarmak:

Bir kılı kırk yardılar birin yol gösterdiler

Bu mülke gönderdiler o yola düşüp geldüm (YD, s. 141)

Ok yaydan çıkmak:

Erenlere muhib iken yâ münkir olduğun neden

*Key sakıngıl tatlı cânun okları çıkmadın yaydan (YD, s.
189)*

Aklı başından gitmek:

Dost bana su'âl idicek a

'Aklum başumdan gidicek

Hicâb derdi gark idicek

Ben n'ideyin n'eyleyeyin (YD, s. 193)

2. İkileme (Tekrar grubu) Kuruluşundaki Deyimler

İkilemeler; aynı, yakın ya da zıt anlamlı veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesidir (Korkmaz 1992: 82). İkilemeler, bir yandan söz dizimini, bir yandan da anlam bilgisini ilgilendiren kalıplaşmış sözlerdir. Yunus Emre'nin şiirlerinde ikileme şeklinde görülen deyimlerin sayısı azdır:

Bugün yarın:

Bilimedüm beni aldadı tutdı

Bugün yarın diyü 'ömrümi utdı (RN, s. 53)

Gece gündüz:

*Gece gündüz oglancuklar söyler iken bülbül gibi
Ayrılmışlar anaları sinlerini bekler yatar (YD, s. 87)*

Yalan yanlış:

*Aceb degül gider ise sureti terk ider ise
Yanlış yalan gaybet degül dostdan haber geldi gider
(YD, s. 89)*

Dünü günü (gece gündüz):

*'İşkın aldı benden beni bana seni gerek seni
Ben yanaram dünü günü bana seni gerek seni (YD, s.
254)*

3. İsnat Grubu Kuruluşundaki Deyimler

İsnat grubu, biri diğerine isnat edilen iki isim unsurundan meydana gelen kelime grubudur. İki isim unsurundan birinci isim unsuru genellikle iyelik eki alır. Bunlar, ters çevrilmiş sıfat tamlaması görünümündedirler (Özkan - Sevinçli 2008: 87). Yunus'un şiirlerinde bu kuruluşdaki deyimlerin sayısı pek fazla değildir:

Eli uzun:

*Hevâ vü kibrile ne başarasın
Ecel eli uzun kanda varasın (RN, s. 136)*

Eli (ayağı) bağlı:

*Kazancın kendünün kendüye virmez
Eli bağlı durur yimege irmez (RN, s. 328)*

Yüzü yerde: Alçak gönüllü

*Ben ayumu yerde gördüm ne isterem gökyüzünde
Benüm yüzüm yerde gerek bana rahmet yerden yagar
(YD, s. 85)*

Yalın ayak baş açık:

*Dirsin şeyhüm 'ışk ile yalın ayak baş açık
Er var dirlik dirilmiş yalın ayak aç degül (YD, s. 131)*

4. Değişik Kısaltma Grupları Kuruluşundaki Deyimler

Her biri değişik kuruluşlarda olup da sonuçta yine kısaltma gruplarına girdiği için, hepsi tek başlık hâlinde toplanması uygun görülen deyimlerdir:

Can feda:

*Tek ben degülem âşık ol ma 'şûk nazarında
Işk yolına cân fidî benüm gibi sad-hezâr (YD, s. 58)*

Can kurban:

*Ey Tanrı 'yı bir bilenler cân Hakk'a kurban kılanlar
Ölü degüldür bu cânlar aşk gölinde yüze durur (YD, s.*

83)

Yalın ayak baş açık:

*Dirsin şeyhüm 'ışk ile yalın ayak baş açık
Er var dirlik dirilmiş yalın ayak aç degül (YD, s. 131)*

Başdan ayağa:

*Ben Yûnus-ı bî-çâreyem
Başdan ayaga yareyem
Dost ilinde âvâreyem
Gel gör beni 'ışk n'eyledi (YD, s. 266)*

Deyimlerin yanı sıra atasözlerine yer verilmiş olması da, Yunus Emre'nin anlatımını belirleyen önemli özelliklerdendir. Deyimlerin kullanılmış olması kadar bu da önemli bir özelliktir. Atasözlerinin bir kısmı *Tag ne kadar yüksek ise yol anun üstinden aşar (YD, s. 86) Ne virsen elün-ile şol varur senün-ile (YD, s. 260)* atasözlerinde olduğu gibi pek değişikliğe uğramamıştır. Bir kısım atasözünde ise bugünkü söyleyişle karşılaştırıldığında, bazı değişik söyleyiş biçimi gözlenmektedir. Söz gelişi "Ateş olmayan yerden duman çıkmaz." atasözü, Yunus'un dilinde:

*'Işkun odı yüregümde yandığına 'âlem tanuk
Kanda bir od yanarisa nişânı var düütün düter (YD, s. 94)*

şeklinde söylenmektedir:

Bugün “Kırk hırsız bir çıplağı soyamamış.” şeklinde söylenen atasözü Yunus’un dilinde:

*Vâr imdi miskîn Yûnus ‘uryân olup gir yola
Yüz çokallu gelürse yalıncağı soyamaz (YD, s. 116)* şekli

ile;

“Gönül sırça bir saraydır; kırılırsa yapılmaz.” atasözü

*Sakingil yârun gönlin sırçadur simayasın
Sırça sındukdan girü bütün olası degül (YD, s. 167)* şekli

ile;

“Başkasına kuyu kazan kendi düşer içine.” atasözünü

Biregütyçün kuyı kazan ‘âkıbet kendü düşe (YD, s. 297) şekli ile,

“Son pişmanlık fayda etmez.” atasözü

Son pişmanlık assı kalmaz gel ikrâr it erenlere (YD, s. 321) şekli ile dile getirilmiştir.

Sonuç

Yunus Emre, Eski Anadolu Türkçesini kuran öncüler arasında ve sade Türkçeyi en iyi kullanan şairlerin başında yer alır. Onun üslubunu belirleyen önemli özelliklerden biri, kalıplaşmış söz gruplarından olan deyimlere bolca yer vermiş olmasıdır. Bu deyimler, her ne kadar değişik kuruluştaki kelime grupları şeklinde iseler de en çok iki ögeli olup birleşik fiil görünümündeki deyimlerdir. Yunus Emre’nin bütün deyimleri, bizi o günlere, o günleri bugüne bağlayan çok önemli anlatım köprüleridir.

Kaynakça

AKSAN, D., *Yunus Emre Şiirinin Gücü*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005.

HATİBOĞLU, V., *Türkçenin Sözdizimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1972.

KORKMAZ, Z., *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurum Yayınları, Ankara, 1991.

KORKMAZ, Z., *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

ÖZBAY, H., - Tatçı, M., (YD) “Yunus’un Türkçesi” *Yunus Emre ile İlgili Makalelerden Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

ÖZKAN, M. – Sevinçli, V., *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, 3F Yayınevi, İstanbul, 2008.

TATÇI, M., (RN) *Yunus Emre Divanı- Risâletü'n-Nushiye III*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

TATÇI, M., *Yunus Emre Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991.